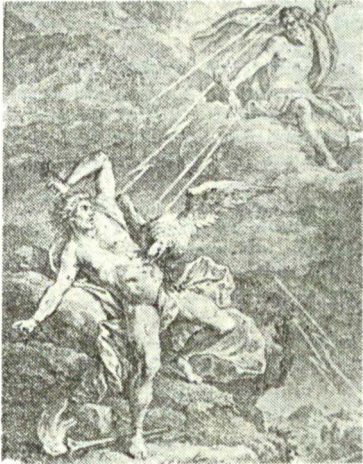

PERMANENTA MODERNITATE A CLASICILOR

Marginalii la „Prometeu înlănțuit“

N-am prea auzit să se fi jucat în vremea din urmă **Prometeu** lui Eschil. Teatrul antic în genere lipsește din repertoriile instituțiilor dramatice, dispuse să monteze mai degrabă spectacole după textele autorilor moderni și contemporani, s-ar zice că mai aproape de sensibilitatea omului de azi. Să-și fi pierdut el într-adevăr orice urmă de actualitate, să ne fi devenit într-atât de străin, de indiferent, încât să nu merite din parte-ne altceva decât curiozitatea senină arătată obiectelor de muzeu? S-a observat demult că operele primilor tragici, puținele păstrate pînă în prezent, rezumă principalele situații dramatice cunoscute. Urmașii au inventat destul de puțin, cel mai adesea reluînd, firește că în alte haine, temele și motivele fixate de Eschil, Sofocle și Euripide. Năzuința de cunoaștere a omenescului rămîne preocuparea lor de prim ordin. Grecii n-au spus, desigur, totul despre om, însă ceea ce au spus se referă la esența acestuia. L-au privit în împrejurări decisive, sondîndu-i posibilitățile și limitele, cîntărindu-i șansele de a fi el însuși. Niciodată pînă la ei (pare-mi-se că și rareori după aceea) condiția umană nu a fost pusă în cauză cu atîta insistență și gravitate. Noi vorbim astăzi de realism psihologic, dar unde e el întreg dacă nu în piesele lui Eschil și Sofocle, interesați de amploarea și efectele pasiunilor, de aptitudinea pentru suferință și de atitudinea în fața morții? Unde, dacă nu în tragediile grecești, conflictul dintre

rațiune și sentiment e prezent în dure-roasa lui mărăție?

Există, e adevărat, numeroase obstacole în calea receptării semnificațiilor de adîncime ale acestor scrieri. Teatrul grecesc, perfectă întrupare a ideii de convenție, contrariază gustul nostru pentru firesc. Oamenii ai veacului al douăzecilea, noi așteptăm ca personajele să se poarte și să vorbească asemenea nouă, să împrumute măcar ceva din obișnuitul, din banalitatea cotidiană. Rolurile din tragedii sînt, dimpotrivă, solemne, neîncetat solemne, statice, artificiale chiar. Asta pentru că teatrul grec nu tratează subiecte așa-zicînd de fiecare zi, ci eternități. Banalul, nesemnificativul, cu o pondere așa de mare în existența noastră și din care scriitorii acestui secol au făcut un element definitoriu, nu intră în vederile tragicilor. Ei vor să afle cît de mari pot fi iubirea și ura, de aceea își aruncă eroii în împrejurări decisive, cînd energiile sufletești se manifestă superlativ. Acolo, pe marginea prăpastiei, în culmea pasiunii, cînd însuși gîndul alegerii amenință să-și piardă consistența, se arată omul întreg, neprefăcut, atunci i se dezvăluie dimensiunile lăuntrice, dobîndind valoare generică. Principala convenție a teatrului grecesc aici se găsește, în ipostazierea pasiunilor în stare superlativă, ignorînd treptele intermediare. A pretinde să te recunoști imediat în personajele sale e totuna cu a nu-i înțelege rațiunea de a fi. Realismul tragicilor nu se încurcă în

amănunte, ci merge decis spre miezul lucrurilor. E selectiv, nu integral; sintetic, iar nu analitic. Atenienii umpleau pînă la refuz imensele arene nu doar pentru a se desfăta, ci și pentru că presimțeau că ceea ce se întîmplă pe podium îi privește în modul cel mai direct, dezvăluindu-le o parte, pînă atunci necunoscută, din ei înșiși. Chiar dacă existența anterioară le fusese ferită de evenimente capitale, nemeritînd deci privilegiul de a fi înscenată, viața îi putea oricînd proiecta în situații fără ieșire, precum acelea de care au parte Oedip, Medeea sau Electra. Cu toate că nu regula, ci abaterea de la ea era figurată pe scena tragică, grecul elenistic urmărea tribulațiile eroilor cu atenție încordată, presimțind că reprezentația echivala cu o invitație la autocunoaștere. Cunoașterea de sine, imperativ al desăvîrșirii omului, găsea în tragedii un aliat de nădejde. Căci experimentînd metamorfozele omenescului în împrejurări-limită, tragicii deschideau o cale de acces spre necunoscutul din noi înșine.

Principala noastră rezervă față de teatrul antichității grecești e alimentată și de faptul că măcar o parte dintre piese își trag materia din mitologie. Dar ce legătură avem noi cu acești zei ce se plimbă țănoși pe scenă? Eroii de felul lui Agamemnon — da, ei sînt reprezentanții străluciți ai umanității arhaice, aleșii vîrstei de aur. Dar zeii? De ce ne-ar interesa intrigile lor, capriciile lor, conflictele dintre dînsii? Numai pentru că le e în obicei să-și bage nasul în treburile oamenilor, influențîndu-le cursul după bunul lor plac? Și nu e imixtiunea aceasta scandaloașă o problemă exclusiv a grecului antic, nevoit să asiste neputincios la manipularea contingentului de către transcendent? De fapt, raporturile grecilor cu absolutul nu erau atît de rigide pe cît ni le imaginăm noi. Dacă treceau în seama zeilor destule evenimente ale lumii pămîntene, nu înseamnă neapărat că Olimpul copleșea viața umanității, ci doar că acest transfer de răspundere le convenea. Și le convenea pentru că servea de minune concepția lor despre om. Bun, drept și frumos, acesta devine altminteri numai cînd zeii îl manevrează. Marile, adevăratele tabu-uri ale lumii grecești nu sînt olimpienii, ci tocmai oamenii. Zeilor le puteau fi atribuite toate slăbiciunile și maleficiile. Oamenii, în schimb, erau absolviți de răspunderea faptelor reprobabile, consecințe ale capriciului divin. Răul nu e o componentă originară a omului, călăuzit de gîndire, ci efectul acțiunii unor forțe ce scapă rațiunii umane. Acestor forțe, incontroleabile cu puterile minții, le-au spus grecii zei, recunoscînd astfel determinările obscure

ale conduitei omenesci. Îndărătul numelor mitologice se află realități psihologice profunde, energii și atunci și astăzi mai ușor de sugerat decît de precizat pe cale intelectuală. E, de altfel, semnificativ că Olimpul se înfățișează ca o proiecție fidelă a lumii pămîntene, ca spre a confirma dictonul atribuit lui Protagoras, anume că omul e măsura tuturor lucrurilor. Umanitatea se răsfrînge în el ca într-o oglindă selectivă. Olimpul grecesc este o umanitate concentrată și cred că singura lectură adecvată a scrierilor antice cu subiecte mitologice ar fi aceea obișnuită în cazul fabulelor străvezii. A vorbi despre zei era, și acum două mii cinci sute de ani, mai simplu decît a vorbi despre oameni. Grecii nu sînt protocolari cu zeii, îi tratează liber, realist, fără respectul la care ne-am fi așteptat din parte-le. Divinitățile sînt lipsite de desăvîrșire și, ca urmare, nu funcționează ca modele. Ele par mai degrabă a alcătui o suprastructură dotată cu puteri discreționare, incontroleabile. Teologia grecească nu exclude spiritul critic, ci — din contra — îl presupune. Abia religiile ulterioare vor desena ceruri fără cusur, promovînd idealismul în locul realismului elenistic. Operele tragicilor aruncă asupra Olimpulii o lumină crudă, nemenajatoare. Iar Eschil, înfiul dintre ei, despre ale cărui sentimente religioase s-a spus că ar fi mai puternice decît ale celorlalți, vădește o necruțare greu de comparat. Ia el mai ales, numele mitologice reprezintă tributul liber consimțit pentru rostirea integrală, fără ocolișuri a adevărului.

În prima scenă din *Prometeu înălțuit* apar Cratos, Bia și Hefaistos, care-l aduc pe Prometeu la locul supliciuului. Fierarul zeilor, neam cu osînditul, ba chiar și prieten bun, îi plînge soarta, regretînd că nu-și poate abandona meseria, pentru ca mîna altuia să fixeze lanțurile. Cratos însă e vigilant, nu tolerează lamentarea și tergiversările; rostul lui, și al lui Bia, e să vegheze la împlinirea grabnică și întocmai a sentinței și-l muștră pe Hefaistos pentru vizibila absență a tragerii de inimă. Tabloul suferinței nu-l mișcă. El vede doar ceea ce Zeus îi ceruse să vadă: „Cum pe drept e pedepsit un vinovat“. Dacă Hefaistos execută porunca în silă („... e greu / Să nu-mplinești poruncile părintelui. / O, fiule-nțelept al dreptei Themis, azi / Eu fără voia ta și-a mea te țintuiesc / De-aceste steieri sterpe“), Cratos e plin de zel, pune pasiune în îndeplinirea ei. E instrumentul perfect al voinței stăpînului. Nu numai că n-are gînduri proprii, dar îi suspectează pe ceilalți de infidelitate prin gîndire. Nu concepe decît acțiunea devotată. Lunga tiradă a lui Hefaistos, care-și caută circumstanțe ate-

nuante pentru participarea la supliciu, i se pare nelalocul ei („Tu nu urăști / Pe zeul urgisii de zei?“), iar compasiunea pentru Prometeu e resimțită ca un afront la adresa stăpînului „Tu stai aici bocind pe dușmanul lui Zeus? / Ia seama să nu te bocești pe tine chiar.“ Înlăntuirea odată terminată, Hefaistos vrea să se îndepărteze cît mai repede, spre a nu mai avea sub ochi suferința la care, de nevoie, contribuisese. Cratos, în schimb, exultă, spectacolul durerii fizice îi bucură simțurile, de-ar putea ar mai bate un piron în pieptul titanului. Și dacă nu-i stă în puteri să sporească suferința trupului, măcar să-l batjocorească înainte de plecare „Blestemă-acum și fură iarăși de la zei / Comori ca să le dărui făpturilor de-o zi. / Îți pot aceștia potoli durerile? / Mințiră cei ce te-au numit «Prevăzător», / Ai merita frumosu-ți nume numai cînd / Te-ai fi știut feri de-aceste pămîtiri“. A știut Zeus pe cine trimite să supravegheze pedepsirea! Cratos și Bia, copiii Styxului! Forța și Violența! Energii primare, străine de facultatea gîndirii, dar slugi fidele ale autorității momentane. Acefalia lor e o garanție de necondiționat devotament. În alte împrejurări, Cratos nu și-ar fi permis să se poarte astfel cu Prometeu, mulțumindu-se a-i pizmui în tăcere condiția superioară. Dar, căzut în dizgrație, titanul e la cheremul naturii inferioare, măgulite să pedepsească un zeu. Severității lui Zeus i-a adăugat și el o parte, deloc neînsemnată, care-i răzbună cît de cît umilințele derivate din originara poziție subalternă. Sclavul perpetuu are prilejul de a se simți, măcar o clipă, stăpîn. Tirania (cuvintul îl folosește plină și Hefaistos spre a caracteriza domnia lui Zeus) generează la rîndu-i tiranie. Iar Cratos e, în tragedia lui Eschil, un mic tiran produs de dictatura lui Zeus. E semnificativ că, pe drumul spre „țărîmul sterp și necălcăt al Scitiei“, unde-și va ispăși pedeapsa, Prometeu nu e însoțit numai de Hefaistos, de același rang cu el, ci și de Cratos și Bia, naturi elementare. În ele are Zeus mai mare încredere. Rolul fierarului este eminentamente tehnic. Dar conducerea operațiunii o au vlăstarele Styxului, dovadă nu mai departe decît repetata admonestare a lui Hefaistos. (Cînd acesta din urmă se arată iritat de tonul autoritar al lui Cratos — „dar tu nu-mi da porunci“, îi spune zeul —, răspunsul e limpede: „Ba-ți dau și încă ți le dau cu furie.“) Ele formează adevărata escortă a zeului condamnat. Ele sînt gardienii desemnați a urmări, a impulsiona chiar, împlinirea poruncii. Indiscutabil, asta înseamnă o umilință în plus pentru Prometeu, trimis sub pază de joasă condiție. Inșă era, pare-se, unica eficientă. Zeus, ne lasă a

înțelege Eschil, n-are încredere în cei de-o seamă cu el, le suspectează devotamentul, bănuindu-i de tainică solidaritate împotriva-i. Ca orice tiran, se sprijină pe inși mărginiți, singurii care nu-i pot pune în cauză supremația. E de presupus că Olimpul e împinzit de Cratoși, ochii pătrunzători, urechile mereu treze, uneori și brațele neînchipuit de lungi ale stăpînului. În **Prometeu înlăntuit**, Eschil creionează un portret în acvaforte al tiranului ajuns la putere prin viclenie și stăpînind prin teroare. Zeus nu apare pe scenă, dar tragedia, de la un cap la altul, mai ales despre el vorbește, firea lui o dezvăluie, faptele lui le cîntărește. La urma urmelor, nu Prometeu, prezent pe podium întreaga piesă, este adevăratul ei personaj principal, ci tocmai zeul dictator. Titanul e, neîndoios, preferatul dramaturgului, care-și revarsă asupra-i rezervele de simpatie. Nu și marea lui reușită. Solidaritatea neacoperită cu Prometeu pare să fi diminuat puterea de obiectivare a scriitorului. În orice caz, eroul său n-are complexitate, e liniar și previzibil. Nedoate cu grijă, calitățile coalesc personajul, ce seamănă mai degrabă cu o ipoteză a minții, indispensabilă în susținerea conflictului dramatic. Teatrul european a avut, de la primii pași, obsesia personajului integral pozitiv, fără a izbuti să-i găsească o rezolvare convenabilă. Victima a fost, în consecință, mereu inferioară, ca performanță literară, călăului. Absentul Zeus crește, în schimb, din piesă, monumental și amenințător. Și-a recrutat o armată de credincioși, care controlează purtarea celorlalți, pedepsind exemplar orice nesupunere. Nu tolerează în juru-i decît ascultare orbească și lingusire. Cum nu l-ar mînia atunci fapta lui Prometeu? Mai ales că raptul focului nu e un simplu gest de nealiniere, o dizidență oarecare, ci încorporează semnificații mai largi, de a căror gravitate Zeus nu e străin. Prometeu nu doar că nesocotește ordinea: atentează deschis la puterea absolută. Ceea ce aparținuse în exclusivitate stăpînului devine bun comun. Tirania se definește prin interdicții, tiranul rezervîndu-și sieși drepturi refuzate celorlalți. Or, coborîrea focului pe pămînt anulează privilegiul esențial al lui Zeus. Dacă și oamenii, pieritoarele creații ale titanului, stăpînesc focul, unicitatea lui Zeus încetează. Prin asta devine Prometeu inamicul său numărul unu, prin substanțiala diminuare a privilegiilor tiranului, prin ridicarea muritorilor pe o treaptă pînă atunci accesibilă numai lui. Iar cazna la care îl condamnă pe fur c, în perpetuitatea ei, pe măsura ireparabilei pierderi suferite. Zeus e orgolios și răzbunător. N-are capacitatea de a ierta,

proprie suveranului luminat. Pentru el, iertarea nu e un indiciu de forță, ci o dovadă de slăbiciune. Duritatea pe care o afișează, intoleranța cu care judecă faptele celorlalți ar trebui să convingă că, dinaintea nelimitatelor sale puteri, unica atitudine potrivită este supunerea necondiționată. Doar un lucru nu bagă Zeus de seamă: că politica de forță îi deconspiră nesiguranța. Nu certitudinea înfloreste luxuriant îndărătul ei, ci tocmai Indoiala, teama. Că Zeus are temeri să se teamă, înțelege oricine. Ajuns la putere prin mijloace nu dintre cele mai leale, gândul că ar putea fi înlăturat într-o bună zi tot prin viclenie, pierind de chiar arma ce-i asigurase izbînda, îl obsedează. În ochii tiranului tiranizat de ideea trădării, olimpicii se transformă în complotiști, virtuali uzurpatori ai funcției supreme. Nu mai distinge prietenia, nici iubirea, bănuite de ipocrizie. „Tirania are pururi boala grea / De-a nu se-ncrede nici în bunii săi amici”, observă cu amărăciune Prometeu, care pusese altădată umărul la ascensiunea lui Zeus. Istețimea titanului, atunci folositoare, e resimțită acum ca o amenințare crescîndă. Îndepărtarea inteligențelor, marginalizarea și minimalizarea lor nu reprezintă altceva decît măsuri de sporire a propriei siguranțe. Și de n-ar fi existat incidentul cu focul, Zeus tot ar fi găsit un pretext pentru mazierea lui Prometeu, a cărui minte ascuțită îi tulbură liniștea. Între altele învățăminte ce ar trebui să le tragă titanul din crunta-i pătimire, unul mai ales ține Cratos (și gura lui rostește gândul nealterat al stăpînului) să-l sublinieze: „Să-nvețe că nu-i el mai înțelept ca Zeus...”

Am văzut cum același Cratos îi luase peste picior, deoarece — cu toată reputația de prevestitor al evenimentelor ulterioare — „fiu-înțelept al dreptei Themis” nu fusese îndestul de dibaci ca să evite suferința. „Prudentul” strălucise tocmai prin imprudență. În lunga scenă a spovedaniei, consecutivă înlăturării, el răspunde batjocurii, declarînd că făcuse pasul în perfectă cunoștință de cauză: „Dar eu știam ce chin amar aveam să-ndur; / Eu am greșit cu voia mea.” Cunoscuse dar prețul și, totuși, acceptase să-l plătească. Ar fi putut la fel de bine să renunțe și astfel să evite grozavul supliciu, însă a preferat să meargă plîm la capăt. Sintem invitați a crede că gestul prometeic a rezultat din funcțiunea nestingherită a liberului arbitru. Numai că, într-o tiradă anterioară, cel ce încearcă a se înfățișa drept un martir voluntar proiectase o altă lumină asupra-și, recunoscînd fără echivoc atotputernicia destinului: „Trebuie / Să-mi port povara ce mi-e dată; bine știu / Ce

ne-ndurate-s vrerile destinului.” Ceea ce exclude posibilitatea opțiunii. Prometeu poate deluși viitorul, al său și al celorlalți, însă nu-l poate influența, modifica, schimba. Știuse ce-l așteaptă, după cum știe prin ce locuri va rătăci sărmana Io. Întreaga-i libertate de mișcare se concentrează în dreptul de a cunoaște. Încercarea de a se sustrage determinării nu ar face decît să mărească presiunea ei. Îi fusese scris titanului să-l sfideze pe Zeus și să fie răstignit pe stîncă (întocmai cum îi era scris lui Zeus să domnească în chip absolut), iar el n-a făcut decît să se supună, să colaboreze cu destinul. Că, odată faptele consumate, se străduiește a le da o altă interpretare, e cu totul altceva. Ipostaza de martir benevol îi se pare mai avantajoasă decît cea de jucărie a sorților. Tentativa de a prezenta inevitabilul drept manifestare a voinței individuale rămîne, de altfel, singurul punct în care liniara psihologie a personajului se dezmente. Talentul lui Eschil triumfă, măcar pentru o clipă, asupra simpatiei, conferind eroului preferat o minimă adfîncime.

Numeroase sînt amănuntele ce îndrumă spre concluzia că abia recunoașterea implacabilității destinului nu e formală. Oameni și zei îi sînt deopotrivă prizonieri. „Nici zeii nu-și aleg ei înșiși soarta”, amintește Cratos. După care adaugă: „Căci astăzi numai Zeus e liber pe deplin.” Ghicim în aceste cuvinte devoratoarea dorință a tiranului de a-și consolida statutul de excepție. Supușii trebuie să-l creadă liber, stăpîn al celorlalți și al lui însuși. În întimitate, conștiința propriei neputințe e însă nealterată. De aceea, cînd Prometeu îi prevestește sfîrșitul, trimite mesageri, care să smulgă sub amenințări detaliile viitoare, hotărîtei căderi. De n-ar crede în predestinare, la ce bun să-i cunoască circumstanțele? Își inchipuie, biată iluzie de tiran, că — știind — va putea împiedica împlinirea destinului. A uitat că și Cronos, părintele său, încercase să scape înghițindu-și odraslele și că tocmai el, stăpînul de azi, fusese instrumentul sorții.

Scrisă într-o vreme cînd atenienii prinseseră gustul democrației, dar le erau încă vii în amintire efectele tiraniei, tragedia Prometeu înlănțuit era o invitație la reflecție. „Cunoaște-te pe tine însuți”, îi îndeamnă Okranos pe titan. Publicul de acum două milenii și jumătate înțelegea însă că vorbele zeului mai cu seamă lui îi erau adresate.

AL. DOBRESCU